

Strandroof

Strandroof

Een tragisch godsgeschenk
voor West-Vlieland

Anne Doedens & Jan Houter

WalburgPers

Afbeeldingen omslag

Voorplat: Storm op zee, Joost van Geel, in of na 1666. Rijksmuseum, Amsterdam.

Achterplat: Detail van een kaart van West-Vlieland in 1594, door P. Bruinsz. Nationaal Archief, Den Haag.

Omslagontwerp

Erwin Bomans^{BNO} Leucq!, Hof van Twente

Ontwerp binnenwerk

Prezns - Marco Bolsenbroek, Zutphen

© 2020 Anne Doedens & Jan Houter, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2020 p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462494923

NUR 680

Inhoud

Wat voorafging	7
I Een giftig godsgeschenk	11
Ten dode opgeschreven	11
Een zware storm raast over de Noordzee	13
Een schip met een bijzondere lading strandt	17
II Een dorp en zijn overheid	21
Een gewantrouwde overheid	21
Weerzin tegen de schout	25
Het West-Vlielandse dorpsbestuur	29
Land in zee	32
Slecht betaalde dominees en hun drankprobleem	34
Over herbergen, moord en doodslag en een onzedelijke geestelijke	38
Een oeroude kerk wordt het dorp teveel	41
III De kat de bel aangebonden	47
Een klokkenluidster staat op	47
Onderzoek naar de buit in Amsterdam	48
Pottenkijkers van de wal	50
Over Oost en West	53
Het onderzoek begint, het eerste verhoor	56
De Orde van het Gulden Vlies	58
Een jodenman op Vlieland	60
Heler of koopman?	62
Gescheiden, maar niet zonder elkaar	66
Twee weesmoeders	67
De klokkenluidster vertelt meer	71
Amsterdam, ver weg en dicht bij	73
Het Hoge Noorden	77
Een Duitse diender en besmette burgemeesters	80

IV	Armoe en achteruitgang	117
	Leven van de zee	117
	Geldtekort en armoe	119
	Krimp	123
	Over familie-, bij- en straatnamen	124
	De overheid en de kracht der elementen	126
	Tekenen aan de wand veronachtzaamd	129
	Zo gewonnen, zo geronnen	132
	Over het raadhuis van West-Vlieland	135
V	Een onbetrouwbare overheid	139
	Schepenen die van niets weten	139
	Dubieuze dienders	142
	Een merkwaardige brief	144
	Wat er in de wagen besproken werd	147
	Een medeplichtige moeder en haar dochter	149
VI	De veldmaarschalk	153
	Een adellijke lading in de golven	153
	De Spaanse Successieoorlog	155
	Vlieland en de oorlogen van de Republiek	157
	Veldmaarschalk Georg van Hessen-Darmstadt	162
VII	De daders gestraft?	167
	Dieven opgepakt en opgesloten	167
	Een oproerige preek	169
	Oost Vlieland, 10 december 1704	171
	Het dorp zwijgt: donderdag 11 december	173
	De klokkenluidster blijft praten, 12 december 1704	175
	Dertien december: naar de Gevangenpoort	178
	Nog een keer: Amsterdam	179
	Het einde van de zaak: vraagtekens	182
VIII	Epiloog: Ondergang	185
	Tien jaar later: weer stormt het	185
	Een wegspoelend dorp	187
	Ruïnes verdwijnen in de golven	192
	Een nieuwe strandroof	195
	Het houdt niet op	197
	De West-Vlielandse boeken worden gesloten	199
	Noten	201

Wat vooraf ging

In maart 2019 deden we onderzoek naar de geschiedenis van het verdronken dorp West-Vlieland. We zochten naar oude kaarten van de Wadden in het Nationaal Archief. Beelden die we van het dorp kregen met hulp van mooi cartografisch materiaal uit het archief bleken van groot belang om een idee te krijgen hoe dit voor altijd verdwenen dorp eruitzag. Nadat we dagenlang uniek materiaal hadden gefotografeerd – de resultaten daarvan zijn elders in dit boek te vinden – besloten we nog wat stukken te raadplegen. We kozen voor het archief Hof van Holland. We waren daar al intrigerende archivalia tegengekomen over gewelddadigheden in West-Vlieland in het midden van de zestiende eeuw. Het eiland was allesbehalve een vreedzaam paradijs aan de horizon van Holland.

De archiefinventaris doornemend, viel ons oog op een document uit 1703: ‘Informatie nopens strandroof gepleegd op Vlieland. 1704.’ Op zichzelf was onderzoek naar strandroverij door het Hof van Holland niet bijzonder. We zagen in de inventaris dat er sprake is van zo’n veertig zaken. Het stuk van 1703 wekte echter toch onze nieuwsgierigheid en we lieten het uit het depot komen. Het bleek een bundel met tientallen verhoren van West-Vlielanders die bij een ernstige ‘strandroof’ met internationale aspecten betrokken waren. De stukken in de bundel waren in klad, snel neergepend tijdens de verhoren. Ze gaven de rechtstreekse ongezeefde werkelijkheid weer van West-Vlieland, een dorp in zijn nadagen. Met eronder gekrabbelde handtekeningen van dorpelingen en kruisjes van wie niet schrijven kon, met eigen symbolen als signatuur onder de verklaringen van sommige getuigen. Het was opgeschreven zoals het door de verhorende autoriteiten was opgevangen. Geschreven in dialect, met merkwaardige weergaven van eigennamen. Kortom een uniek tijdsdocument dat zicht gaf op een heel bijzondere, vroeg achttiende-eeuwse dorpsamenleving in de herfst van zijn bestaan. (Zie afbeelding 1.).

's Avonds, napratend over deze bijzondere vondst, kwam in het gesprek naar voren dat bijna veertig jaar geleden een boek verschenen was over een ander dorp, waarin verhoren een grote rol speelden: *Montaillou*, van de Franse historicus Emmanuel Le Roy Ladurie. Hij vertelt het verhaal van dit kleine veertiende eeuwse bergdorp in de Pyreneeën aan de hand van getuigenverhoren door de inquisitie. Om de ketterij uit te bannen liet de ketterjager Jacques Fournier, een cisterziënzer monnik, de boeren en herders van dit geïsoleerde gehucht van 250 inwoners meer vertellen dan ze uit zichzelf gedaan zouden hebben. Le Roy Ladurie legde een reeks dorpsgeheimen bloot, tot en met het liefdesleven van de dorpingen. De Vlielandse verhoren die wij vonden waren vijfhonderd jaar na die van Montaillou opgetekend, maar er waren duidelijke parallellen. Ook hier een klein dorp, ver weg van de beschaafde wereld, in dit geval aan de Zuiderzee, weliswaar geen ketterse samenleving, maar wel met een onomstreden eigen cultuur. Hier bepaalden niet de bergen maar de zee het wel en wee van het dorp en zijn inwoners. Zoals de natuur van de Pyreneeën van invloed was op het katharen-geloof van de mensen van Montaillou, was de dreigende zee dat op het doen en laten van het dorp West-Vlieland en zijn inwoners. Ook op Vlieland kwam 'de waarheid' niet vanzelf boven water. Dwang – zij het niet dezelfde gewelddadige als in het geval van Montaillou – was ook hier nodig om de onderste steen boven te krijgen. Niet door een fanatieke buitenstaander, maar wel door het hoogste gerechtsoorgaan van Holland. In beide gevallen waren het pottenkijkers van buiten die met dreigementen het stilzwijgen van de dorpingen moesten zien te doorbreken. Een andere overeenkomst is, dat de vondst van uniek bronmateriaal een tot nog toe verborgen verleden zichtbaar maakte. In het geval van Montaillou waren dat de verslagen van de inquisitie, terwijl de dorpingen van West-Vlieland in de door ons ontdekte verhoren een gezicht krijgen.

Uiteraard zijn er verschillen tussen het verhaal van Montaillou en dat van West-Vlieland. Inquisiteur Jacques Fournier is niet te vergelijken met de onderzoekers van het Hof van Holland, Benjamin Fagel en Adriaan Pieter d'Hingosa. De eerste zou als paus Benedictus XII vanuit Avignon een hoofdrol gaan spelen op het Europese toneel, terwijl de twee Hollandse raadsheren bleven wat ze waren, bekwame gewestelijke

juristen uit de regentenstand. Anders dan West-Vlieland bestaat Montailou nog steeds en echte kettters en een ketterjacht waren er in het eilanddorp niet.

Hoe dan ook, onze oorspronkelijke plannen veranderden. We waren tot dan toe van plan geweest om het verhaal te vertellen van het dorp West-Vlieland, dat vele eeuwen oud was, toen het in de jaren dertig van de achttiende eeuw door de golven verzwolgen werd. Het dossier van de strandroof gaf echter zoveel inzicht in de dorpsamenleving en het denken en handelen van de dorpingen, dat we besloten dit tijdsdocument tot de kern van het verhaal over het verdronken dorp West-Vlieland te maken. Zo wilden we dorpingen van West-Vlieland een gezicht geven. Maar het dossier stond niet toe ons te beperken tot het eiland zelf. Om dit tijdsdocument te begrijpen, moesten we in gedachten reizen naar Midden-Duitsland en Gibraltar. De zeeroof had immers twee gezichten: die van de daders en die van de slachtoffers. En die laatste hadden veel met die twee oorden te maken. Het perspectief van de plegers van de zeeroof was heel anders: een onverwachte opsteker voor een tot ondergang gedoemd dorp, want aan boord bevonden zich goud, zilver, edelstenen en andere kostbare zaken. Een schijnbaar fraai godschenk. Dit 'cadeau' werd echter uiteindelijk een drama, en zou voor sommige eilanders alleen maar tot problemen leiden.

Korte tijd na ons bezoek aan het Nationaal Archief in de lente van 2019 ontdekten we in het archief een tweede geval van strandroof waarbij de Hof van Holland betrokken was, in 1763, zestig jaar later. Opvallend genoeg voltrok deze strandroof zich op de plek waar vroeger West-Vlieland gelegen had. De daders kwamen uit Oost-Vlieland, maar er zullen ongetwijfeld ook (nakomelingen van) inwoners van West-Vlieland bij betrokken zijn geweest. Het dorp op Oost had niet alleen het jachtgebied maar ook de inwoners van West overgenomen. Want ook op Oost hielden de vruchten van de zee, de strandingen en het juttten, de magen gevuld. Uiteindelijk troffen we in het archief van het Hof van Holland vijf gevallen van strandroof op Vlieland aan. Die van 1703, het hoofdonderwerp van dit boek, was van deze reeks de ernstigste.

Tegen deze achtergrond begonnen we aan de beschrijving van een oeroud dorp aan de rand van de ondergang, levend van de vruchten van de zee, geconfronteerd met onvermoede rijkdom die in een woeste decemberavond in december 1703 aanspoelde op het eiland.

We werden bij ons onderzoek geholpen door de research van Ben Stenekes. Hij onderzocht de bewoningsgeschiedenis van Oost-Vlieland – waar West-Vlielanders heel nauwe betrekkingen mee hadden. We hebben in ons verhaal de namen van de eilanders ‘gestandaardiseerd’ weergegeven om naar beste vermogen de personen die de dorpsamenleving van West-Vlieland vormden te identificeren. Als we een persoon niet konden thuisbrengen hebben we de spelling van de bron gevolgd. Bij veel namen werden bijzonderheden gevonden, zaken die de geschiedenis van dit giftige godsgeschenk verder kleur geven.

Kortom, hierna volgt een geschiedenis waarin een grote diefstal zichtbaar wordt, dwars door het web van leugen en bedrog dat door Vlielanders werd geweven. Maar er is meer: de snel neergepende verhoren brachten niet alleen de dorpsamenleving dichtbij, maar ook sommige personen gingen voor ons leven, zoals klokkenluidster Neeltje Andries en meelverkoopster Tryn Hendriks of de jodenman Emanuel Aser. Het is allemaal te lezen in deze geschiedenis van de stranding van het schip de *Mary and Sara* bij het Westeinde van Vlieland.

Maartensdijk/Oost-Vlieland, januari 2020

Anne Doedens en Jan Houter

Een giftig godsgeschenk

Ten dode opgeschreven

West-Vlieland was veranderd, dat zag iedere reiziger die in 1695 naar het dorp kwam, over zee van Texel of over land vanuit het oostelijke dorp. De molen die toen al minimaal anderhalve eeuw oud moet zijn geweest stond er nog, maar de oude leistenen toren met de achtkante bovenkant van het raadhuis was verdwenen.¹ West-Vlieland was in de loop van de zeventiende eeuw aan de zee ten prooi aan het vallen. Men leest dat de kerk in 1694 zijn toren verloor en die van het raadhuis zo ernstig werd aangetast dat hij dreigde op woningen in de buurt neer te storten. We weten uit de rekeningen van burgemeesteren uit 1695 dat dit ooit trotse symbool van de West-Vlielandse dorpsautonomie ernstig aangetast en deels gesloopt werd, voor 110 gulden.²

Welvarend was het dorp, zoals dat in de late middeleeuwen en vroege moderne tijd soms het geval was geweest, al lang niet meer. De duinenrij ten noordwesten van de nederzetting werd zichtbaar minder, de zee kroop gestaag dichterbij het dorp. In een proces dat tientallen jaren duurde, zou de kerk steeds dichterbij de zee komen te liggen. Aan het einde van de zeventiende eeuw, in een tijdsbestek van zeven jaar, rukte het water meer dan honderd meter op naar het huis van dorpssecretaris Gool Jansz., die op dertig meter van de kerk woonde. Aan de zuidkant van het dorp, bij de Oudelanders polder, was de helft van de dijk in een storm weggevaagd. Herstel kwam er wel in de nieuwe eeuw, maar zou uiteindelijk nauwelijks baten.

In 1702 bleek hoe groot de bedreiging door de zee was. Experts van buiten moesten vaststellen dat de zee de westkant van het eiland, juist daar waar het dorp lag, dreigde te doorsnijden. De door stuifzand gegeselde

en aan wind blootgestelde, krimpemde nederzetting moest toezien, hoe het Vlielandse Diep volstroof en steeds ondieper werd. Geen schip kon nog veilig onder de West-Vlielandse wal doorvaren. De kerk – ooit meer dan een halve kilometer van de branding verwijderd – lag er in 1702 nauwelijks nog honderd meter vanaf. De verbinding tussen de Ooster- en de Westerdunnen boven het dorp was verbroken. Er moest een nieuwe verbindingswal komen om de verloren verbinding te herstellen, een inlaagdijk – het was de eerste niet – om het gevaar te keren. Daarom werd de aanleg ervan nog in hetzelfde jaar aanbesteed in herberg De Roode Leeuw. Nog in 1702 werd het met werk begonnen, voor 3.960 gulden, uitgevoerd door aannemer Jan Hendriksz. Breeroo uit Schoorl. De inlaagdijk volgde het tracee van de Oudelandsdijk naar de Noordzee toe. Het jaar daarop, in december 1703, sloeg de zee weer toe. Het huis van Gool Jansz. stond nu op een steil duin aan de rand van de zee, er was in één jaar 87 meter duin verloren gegaan.

En juist in 1703 leek de zee terug te geven waar hij tot dan toe alleen maar genomen leek te hebben. Er strandden toen drie schepen. Op 1 februari 1703 raakte een schip uit Hamburg, onderweg naar Duinkerken, geladen met pek, teer en ijzer, op het Westeinde van Vlieland op het strand. De bemanning werd gered, de lading kwam de inwoners van het dorp zeker ten goede. Want ook al hebben we geen verklaringen over gejut of ontvreemd goed uit de lading, met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid mag worden aangenomen dat de schout – die ging over gestrand goed – lang niet alles in handen kreeg. Tien maanden later, begin december 1703, zeilde een schip, dat in het Poolse Kolberg thuishoorde, met een vloot uit bij Texel, met als eindbestemming Londen. Het zou diezelfde maand op dezelfde plek en dag zijn einde vinden als de Engelse West-Indiëvaarder die een hoofdrol speelt in dit boek. Er stond toen het Poolse schip vertrok een harde wind. Het kwam terecht in een storm die op 7 december opgestoken was en raakte los van het vlootverband. De zeilen van het Poolse schip werden van de masten en ra's afgeslagen om daarna in zee te verdwijnen. Het schip raakte op drift en strandde volgens de krant op donderdag 13 december op het Westeinde van Vlieland. Hoog op het strand kwam het vast te zitten. De bemanning kon gered worden en omdat het vaartuig droog lag, kon de volgende dag ook de lading geborgen worden. Het stond beschreven in de *Amsterdamsche Courant* van 18 december 1703. Weer leek het dorp

geprofiteerd te hebben. De opbrengst stond niet vermeld, maar het is aannemelijk dat hij onbetekenend was in vergelijking met de vruchten die de zee diezelfde dag in de schoot van de West-Vlielanders wierp. De krant vervolgde in één adem: 'Een Engelse Westindiesvaerder in de storm uyt Duyns gedreven, en beneden gaets vervallen, is door dien het volk uyt onkunde, op het bovengemelde schip [uit Kolberg] aen stevende, op de gronden vast geraekt en aen stukken gestooten, en van veele daer op zynde menschen, maer weynig gesalveerd [zijn er maar weinig overlevenden].'

Meer viel niet te lezen in de vaderlandse nieuwsbladen. De stranding van het Poolse schip leek een gewone scheepsramp, in ieder geval een debacle zonder aansprekende details. Dat gold bepaald niet voor de stranding van het Engelse schip diezelfde dag.

Die laatste scheepsramp zou een heel ongewone catastrofe blijken te zijn: een *blessing in disguise*, die de West-Vlielanders zoveel rijkdom scheen te brengen dat het door de zee geteisterde dorp weer even lucht kreeg. Het liep uiteindelijk echter heel wat minder positief af voor het dorp en zijn bewoners. De lading van het gestrande Engelse schip zou voor grote problemen zorgen en de ondergang van West-Vlieland werd niet afgewend. Zeven jaar na de stranding, in 1710, legden niet alleen met helm of stro beschermde duinen het loodje, maar werden ook huizen onbewoonbaar; het aantal naar elders vertrekkende inwoners nam verder toe. En toch, de achterblijvers bleven hoop houden toen aan de zuidkant van het dorp nieuwe duinvorming plaatsvond. En terwijl de kerk inmiddels als pakhuis werd gebruikt en onbeschermd op het strand stond, liet het dorpsbestuur in 1713 nog een dwarsdijk opwerpen, tegen inbraak door de zee en verstuiving van de duinen. In het dorp leefden echter nog steeds gezinnen die kinderen hadden. Er waren nog steeds honderden monden die gevoed moesten worden.

Een zware storm raast over de Noordzee³

Anders dan het korte bericht in de *Amsterdamsche Courant* suggereerde, was er veel meer aan de hand. Niet alleen het Engelse schip was bijzonder, ook de storm die tot zijn ondergang leidde was uitzonderlijk. Het

was een orkaan die op 7 en 8 december 1703 was gaan waaien. Een vreselijke storm trok met zeer hoge windsnelheden over Engeland en de Noordzee. Volgens de elf dagen achterlopende Engelse kalender van dat moment begon hij op 26 november (oude, toenmalige Engelse tijdrekening; in de huidige tijdrekening, vrijdag 7 december). Hij geselde op zijn hoogtepunt het midden en zuiden van het land op 27 november (huidige tijdrekening: zaterdag 8 december). Het had in vijfhonderd jaar niet zo hard gewaaid, werd gezegd. De verwoestende wind trok een spoor van vernieling door Londen. De Nederlandse gezant in de Engelse hoofdstad, Marinus van Vrijberghe, schreef aan raadspensionaris Heinsius op 11 december 1703: 'De storm, die hier tusschen vrijdagh en saterdagh is geweest, is bijna onbeschrijfelijk'. De beroemde schrijver van de avonturen van Robinson Crusoe, Daniel Defoe (1660-1731), vertelde over de gevolgen van het tempeest in zijn boek *De Storm* van 1704. (Zie afbeelding 26.)

Men leest in dit werk dat 25 parken met soms meer dan 1.000 bomen werden platgelegd, in 450 andere werden gemiddeld per park zo'n 600 bomen ontworteld. De rivier de Severn trad buiten zijn oevers, 15.000 schapen verdronken. Van meer dan 100 kerken werd het lood van de daken en soms ook die daken zelf, weggeblazen. 400 molens raakten beschadigd of vernield. Met snelheden tussen de 150 en 180 kilometer per uur – windkracht 12 – raasde de storm over het land. In Londen alleen al zou er voor tussen de 200 en 250 miljoen aan hedendaagse euro's schade zijn geweest. 2.000 schoorstenen sneuvelde. In New Forest in Hampshire gingen 4.000 bomen om. Voor heel Zuid-Engeland en Wales zou een schade aan onroerend goed van 600 tot 750 miljoen euro nu zijn aangericht, 3 tot 4 procent van de waarde van alle onroerend goed in het land. Al met al werd Engeland zwaarder getroffen door de Storm dan door de Grote Brand van Londen in 1666, die de Engelse hoofdstad volledig in de as had gelegd.

De orkaan was ontstaan uit de ontmoeting van een enorme depressie boven Schotland en een rug van hoge luchtdruk boven Frankrijk. In de 'dochter' van deze depressie, aan de zuidflank ervan, daalde het kwik soms tot 950 millibar, een voor deze streken ongehoord laag getal. De befaamde onderzoeker en uitvinder van de microscoop Anthonie van Leeuwenhoek schreef vanuit zijn Delftse woning aan Defoe dat hij nog